

ՏԱՐԱԶԸ ԼՈՅՍ Է ՏԵՄԵՈՒՄ ՇՈՒԱԹԸ ՄԻ ԱՆԳԱՄ ԿԻՐԱԿԻ ՕՐԵՐԸ

№ 3 կիրակի յունւարի 22

վեցերորդ տարի 1895

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ

«Կայսերական Հոգաժողովեան մասին Մեր այն հաւատարիմ հպատակներէ համար, որոնք նւիրել են իրանց ընդունակութիւնները և քրտնաջան աշխատութիւնները Մեր և հայրենիքի ծառայութեանը՝ գիտութեան, գրականութեան և պարբերական մամուլի ասպարիզում:

«Մենք արդարացի գտանք իւրաքանչիւր տարի տալ պետական գտնաւորանից գրամական միջոցներ անհրաժեշտ օգնութիւն հասցնելու չքաւոր գիտնականներին, գրականագէտներին և պուբլիցիստներին, նոյնպէս և նրանց աշխատանքին և որբերին, դնելով Մեր այս կամքի կատարումը Գիտութիւնների Կայսերական Ակադեմիայի վրայ, որպէս առաջնակարգ գիտնական գասակարգի վրայ Ռուսաց Կայսրութեան մէջ: Հաստատ յոյս ունենք, որ տրւելով մի այդպիսի նպաստ, անկախ նոյն նպատակով այժմ գոյութիւն ունեցող մասնաւոր հիմնարկութիւնների միջոցներից ստացւող նպաստներից, հնարաւորութիւն կը տայ վերոյիշեալ անձանց աւելի էլ մեծ եռանդով նւիրել իրանց ոյժերը գիտութիւնների և հայրենի գրականութեան ծառայութեանը՝ ի փառս և ի մեծութիւն Մեր ջերմ սիրած Ռուսաստանի: Այս նպատակով Ամենաողորմած հրամայում ենք. 1) չքաւոր գիտնականներին,

գրականագետներին և պոլիլիցիստներին, նույնպես և նրանց այրիներին միանալու և դրամական նպաստներ տալու համար, և դրանցից աշխատիկներին, որոնք թողական չեն ստանում ուրիշ աղբիւրներից, նույնպես և կենսական թողական տալ իւրաքանչիւր տարի պետական գանձարանից 50 հազարական ըուբլի այն պայմանով, որպէս զի ներկայ տարին վերոյիշեալ գումարը տրւի այն կրէզիտից, որ որոշած է նախահաշուով աննախատեսանելի ծախսերի նամար, իսկ հետեւեալ տարիները մտցնել ժողովրդական լուսաւորութեան միջնորդութեան նախահաշուի մէջ: 2) Վերոյիշեալ նպաստները ստանալու համար վերոյիշեալ անձանց իրաւունքների քննութիւնը և որոշումը, այլև այն գումարների կարգադրութիւնը, որ այդ նպատակով տրւում է պետական գանձարանից, նույնպես և այն գումարները, որոնք կարող են որպէս մասնաւոր նւիրատւութիւններ ստացւել Կայսերական Գիտութիւնների Ակադէմիայի վրայ, տալով իրաւունք Ակադէմիայի նախագահին հրաւիրել, իր ընտրութեամբ, այդ հարցերը քննելու համար այնպիսի անձանց, որոնք կարող են այդ նպատակին օգտուէտ համարւել: 3) Թոյլ աալ ժողովրդական լուսաւորութեան և ֆինանսների միջնորդների, նույնպես և Գիտութիւնների Ակադէմիային փոխադարձ համաձայնութիւն կայացնելով մշակել և գործադրել ա) կանոններ, որոնցով Ակադէմիան պէտք է ղեկավարւի 2-դ կէտում մատնացոյց արւած հարցերը լուծելու համար և բ) կանոնադրութիւն այդ հարցերը քննելու կարգի մասին»:

**ԹԱԳԱՒՈՐ ԿԱՅՍԵՐ ՊՍԱԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ
ՊԱՏԳԱՄԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ**

Յունւարի 17-ին, Զմերային պալատում տեղի ունեցաւ եկած պատգամաւորութիւնների կողմից շնորհաւորութիւնների մատուցումը Նոյա մեծութիւններ Թագաւոր Կայսրին և Թագուհի Կայսրուհուն Նոյա պալատական տալիքով: Զմերային պալատում, որի համար բացւած էր Յօրգանանեան հոյակապ մուտքը, երկրորդ ժամի վերջում Նիկոլաեան դահլիճում հաւաքւեցին պատգամաւորութիւններ՝ ազնականութեան, զէմստօի, քաղաքային վարչութիւնների կողմից և զինւորականները: Այդտեղ եկան և ներքին գործերի ու զինւորական միջնորդները՝ և մի քանի ուրիշ բարձրաստիճան տնօրէնք: Նիկոլաեան ահագին դահլիճում, սկսելով գէպի կոնցերտային

դահլիճը տանող դռներից դահլիճի երկարութեամբ երկկարգ կանգնեցին պատգամաւորութիւնները: Այդ կողմը կանգնած էին ազնականութեան պատգամաւորութիւնները, իսկ դրանց կողքին քաղաքային հասարակութիւնների պատգամաւորութիւնները: Զախ կողմը, ազնականութեան դիմացը կանգնած էին պատգամաւորութիւններ զէմստօների կողմից և ապա, գծի երկարութեամբ կանգնեցին զինւորական պատգամաւորութիւնները: Պատգամաւորութիւնների ետևը սեղանների վրայ դրւած էին թանգազին սկուտեղներ աղ ու հացով, սուրբ պատկերներ և պատգամաւորութիւնների կողմից ներկայացրած ուրիշ ընծաներ: Նախագահիճում պատրաստւած էր բուքէտ: Երկու ժամին Նիկոլաեան դահլիճը մտաւ Թագաւոր Կայսրը, ուղեկցութեամբ Պալատի միջնորդի, ներքին գործերի միջնորդի, Պալատի գործերի օգնական բարոն Պրեդերիկսի և հօֆ մարշալ Բենկենզօրֆի: Բարձրագոյն ելքի առաջ գնում էր առաջին օբերցերեմօնիմէյստէր իշխան Դօլգորուկի: Նորին Մեծութիւնը պրէօբրաթէնեան գնդի գլխավոր համազգեստ ունէր հագած, Անդրէեան ժապաւէնով: Հասնելով մինչև դահլիճի մէջտեղը, Թագաւոր Կայսրը դիմեց պատգամաւորութիւններին հետեւեալ ճառով.

«Ես ուրախ եմ տեսնել բոլոր դասակարգերի ներկայացուցիչներին, որոնք գումարւել են հաւատարիմ հպատակութեան զգացմունքներ արտայայտելու համար: Հաւատում եմ այդ զգացմունքների անկեղծութեան, որ ի սկզբանէ յատուկ է իւրաքանչիւր ռուսին. բայց ինչ յայտնի է, որ վերջին ժամանակներս մի քանի զէմստօների ժողովներում լսւում էին անմիտ ցնորքներով յափշտակող մարդկանց ձայներ՝ զէմստօի ներկայացուցիչների մասնակցութեան մասին ներքին կառավարութեան գործերում: Թող բոլորը գիտենան, որ ես նւիրելով իմ բոլոր ոյժերը ժողովրդի բարօրութեանը, կը պահպանեմ ինքնակալութեան սկզբունքները նույնպէս ամուր և անշեղ, ինչպէս պահպանում էր իմ անմոռանալի հանգուցեալ ծնողը»:

Թագաւոր Կայսրի խօսքերը ծածկւեցին ներկայ եղողների ոգևորւած «ուրաներով», որոնք երկար ժամանակ թնդեցնում էին դահլիճը: Ապա Նորին Մեծութիւնը անցաւ կօնցերտային դահլիճը, այդտեղ բարեհաճեց ներքին սենեակներից դուրս գալ Թագուհի Կայսրուհին: Նորին Մեծութիւնը կրում էր ս. Եկատերինէի ժապաւէնը: Սկսեց շնորհաւորութիւնների մատուցումը պատգամաւորութիւն-

ների կողմից: Թագուհու ետևը կանգնած էին՝ Տոֆմէյստերինս իշխանուհի Լամադօրֆ: Առաջին շնորհաւորութիւններ մատուցին՝ պատգամաւորութիւնները ազնւականութեան կողմից, իսկ դրանցից յետոյ պատգամաւորութիւնները զինուորականների, զէմստւոների և քաղաքային հասարակութիւնների կողմից: Պատգամաւորութիւններին ներկայացնում էին Թագաւոր Կայսրին ներքին գործերի և զինուորական մինիստրները: Սուրբ պատկերները մատուցանելու ժամանակ Թագաւորը համբուրում էր պատկերները: Ազնւականութեան կողմից պատգամաւորութիւնների թիւը հասնում էր 49-ի, զէմստւոներից նրանց թիւը 26 էր, քաղաքային հասարակութիւններից 131 և 21 զինուորականներից: Շնորհակալութիւններ մատուցանելու վերջը Նոցա Մեծութիւնները ներքին սենեակները մտան: Հինգերորդ ժամին ազնւականութեան նահանգական պարագլուխները, գաւառական պարագլուխները և ազնւականները, որոնք պատգամաւորութիւնների անդամներն էին, պալատից գնացին Կազանսկի տաճարը, ուր գոհացողական մաղթանք կատարեցին՝ պատգամաւորութիւնների կողմից շնորհաւորութիւններ մատուցանելու ժամանակ Նորին Մեծութեան ասած բազմախորհուրդ խօսքերի առիթով:

ԳՐԱԳԵՏՆԵՐԻ ԱՊԱՍՏԱՆԱՐԱՆ

«Московскія Вѣдомости», «Русское Обозрѣніе», «Русское Слово» և «Московский Листокъ» լրագրների խմբագիր-հրատարակիչները, յունւարի 19-ին ս. Սերգի եկեղեցում գոհացողական մաղթանք կատարելով Թագաւոր Կայսրի երկարակեցութեան համար, որ տեց պարբերական մամուլին Բարձրագոյն շնորհ յունւարի 13-ի ուկագով, գիտութիւնների Ակադէմիայի Օգոստափառ Նախագահի միջոցով գրեցին առ ռոս Նորին Մեծութեան իրանց հաւատարիմ հպատակութեան և անձնւիրութեան զգացմունքները: Այդ Բարձրագոյն շնորհն արժանայիշատակ դարձնելու համար վերոյիշեալ լրագիրների խմբագիր-հրատարակիչները, Ն. Ի. Պաստուխովի նախաձեռնութեամբ վճռեցին ապաստարան հիմնել ռուսաց պարբերական հրատարակութիւնների աշխատանքին անընդունակ դարձած աշխատակիցների և նրանց ընտանիքների համար և միջնորդել, որ այդ ապաստարանը կոչւի «Կայսր Նիկոլայի անւան ապաստարան»: Բացի դրանից, վճռւած է ստորագրու-

թեամբ ս. Նիկոլայի պատկերը դնել ս. Սերգիի տաճարում և ամեն տարի այդ տաճարում յունւարի 13-ին պատարագ և գոհացողական մաղթանք կատարել Թագաւոր Կայսրի առողջութեան համար: Կառուցւող ապաստարանի գործի սկզբնաւորութեան համար նւիրում են՝ «Московскія Вѣдомости» լրագրի խմբագիր-հրատարակիչը՝ հազարական ռուբլի իւրաքանչիւր տարի, քանի որ նա այդ լրագրի խմբագիր-հրատարակիչ կրլինի. «Московский Листокъ» լրագրի խմբագիր-հրատարակիչը նւիրում է քսան և հինգ դեսետին հող Վոլգայի վրայ իր կալւածքից, և լոսս հազար ռուբլի այդ ապաստարանի սարքուկարգի համար. «Русское Обозрѣніе» և «Русское Слово»-ի խմբագիր հրատարակիչը — հազար ռուբլի իւրաքանչիւր տարի, քանի որ գոյութիւն ունեն նրա հրատարակութիւնները: Ճաշի ժամանակ կենացներ առաջարկեցին Թագաւոր Կայսրի, Սերգի Ալէքսանդրովից Մեծ Իշխանի և Կոնստանտին Կոնստանտինովից Մեծ Իշխանի համար, որպէս գիտութիւնների Ակադէմիայի նախագահ: Ապա, հաւաքւած անձինք վճռեցին իւրաքանչիւր տարի յունւարի 13-ին երաժշտական գրականական երեկոյթներ կազմել այն պայմանով, որ այդ երեկոյթներից ստացւած զուտ եկամուտը յատկացւի ապաստարանին:

Հ Ի Ն Ե Ր Գ Ը

Մելամաղձոտ, տխուր էր նա,
Ինչպէս սրտիս երգերը,
Այնքան զօրեղ ձայնը նրա,
Որքան սրտիս ձայները.
Այնպէս արագ սլանում էր
Երգն աշխարհի վրայով,
Ինչպէս սրտիս տխուր երգն էր
Թռչում կեանքի աշխարհով:
Նրա միջում հուր էր եռում,
Նա մի երգ էր վշտացած,
Որ սլացաւ օդի միջում
Կորաւ անհետ ու անդարձ:

Ա. Ա.

ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

I

Ինչէ գրականութիւնը: Նրա ձևերը: Գիտութիւնն է գեղարվեստ: Գիտութիւնը սեպհական է ամեն մի ձևերի: Գեղարվեստը բացակայութիւնը զանազան ձևերի մէջ: Գրա հետեւաները: Հանձարի կնիքը:

Ազգերի կեանքի մէջ գրականութիւնը՝ է և կրմնայ միակ պահեստ նրանց հոգեկան գանձերի, ինքն ըստ ինքեան դառնալով միևնոյն ժամանակ առաջադիմութեան համար միակ ղէնք, որը երբէք չի մաշուում և չի վիշտնում: Գրականութիւնն ասելով ահագին մի ծաւալ ենք ըմբռնում մինչև ուր որ կարող է հասնել մարդու բարբառը: Ինչ բառի մէջ հնչում է խօսքը, նա ամփոփում է գրականութեան մէջ: Բանաստեղծութիւն, վէպ, գիտնական որևէ հետազոտութիւն, լինի այդ փիլիսոփայական թէ քաղաքա-տնտեսական գրածք, մինչ իսկ չոր քիմիան և Ֆիզիոլոգիան—այս բոլորը գրականութեան մասնիկներն են, որոնցից կազմում է ամբողջութիւնը, մարդու հոգեկան կարողութիւնների արտադրած, եթէ կարելի է այսպէս ասել, օրգանիզմը, որը ենթակայ է անվերջ փոփոխութիւնների, ինչպէս և անհատի հոգեկան աշխարհը և հասարակական կեանքի ֆազիսները, որոնց նուրբ և շօշափելի անդրադարձումը, ըմբռնելի արտայայտութիւնը կազմում է նա, այսինքն գրականութիւնը:

Առհասարակ տարածւած սխալ կարծիքները՝ գրականութիւնն ասելով հասկանում են մի շատ սահմանափակ ժողովածու, գլխաւորապէս բանաստեղծական և վիպական գրածների, կարծես թէ փիլիսոփայութիւնը, սոցիոլոգիան, աստղաբաշխութիւնը, հոգեբանութիւնը, ֆիզիոլոգիան և այլն՝ մարդկային մտքի արտադրութիւններ չեն: Որտեղ տեղաւորել գրանց և թիւն անուն տալ: Ասում են առհասարակ գիտնական: Բայց գիտութիւնն բառը գրականութիւնն բառի չափ հաւասար նշանակութիւն ունեցող մի անուն չէ, այլ դա մի ճիւղ է, համանման տեսակների մի բուրբիկ է, որը մտնում է գրականութեան մէջ և նրա մասն է կազմում, իսկապէս ճանապարհորդական, բանաստեղծական և այլն: Իսկ եթէ աւելի խորը քննենք, կըտեսնենք որ այդ գիտութիւնն կամ գիտնական բառը սովորաբար գործածւած մտքով ամենեւին նշանակութիւն չունի: Բանաստեղծութիւնն ասելով (որ խեղաթիւրւելով նշանակում է չափաբերական) օրինակ մենք

հասկանում ենք վանկաւոր գրածքներ, վիպական ասելով հասկանում ենք ազատ պատմւածք, ֆիզիոլոգիա բառի տակ ամփոփում ենք մարդկային օրգանիզմի ուսումնասիրութիւնը և այլն, բայց ինչ հասկանանք գիտնական ասելով: Սա մի այնպիսի բառ է, որ պատկանում է բոլոր վերև յիշածներին էլ միաժամանակ: Գիտութիւնն ասելով եթէ ըմբռնենք մի բան որ արդիւնք է մարդու դիտողութեան, անցեալ և ներկայ փաստերի, կամ նոյն իսկ ենթադրութիւնների դասաւորումը, ուղիղ ըմբռնումը և լիակատար արտայայտութիւնը, ապա ամեն ինչ գիտնական է: Գիտնական է վէպը, որովհետև նա ուսումնասիրելով կեանքը և նրա զանազան դրութիւնները, կարողանում է ուղիղ պատկերացնել, գիտնական է փիլիպական բանաստեղծութիւնը, որովհետև նա նրբութեամբ ըմբռնելով հոգեկան շարժումները, կարողանում է դասաւորել և արտայայտել նրանց, ինչպէս և գիտնական են ճանապարհորդական մի գրածք, ֆիզիկան, քիմիան, փիլիսոփայութիւնը, որոնք նոյնպէս, ուսումնասիրում են և դասաւորում են փաստերն ու եզրակացութիւնները:

Ուրեմն գիտնական բառը իր յատուկ (spécifique) նշանակութեամբ գոյութիւն չունի, նա պատկանում է գրականութեան ամեն մի ճիւղին, իսկ գրականութիւնն է մարդկային գրչի բոլոր արտադրութիւնները:

Հապա ինչ բան է գեղարվեստը, որի գոյութիւնը, դարձեալ մօղայացած կարծիքների հիման վրայ, ընդունւում է և պահանջում է բանաստեղծական և վիպական գրածքների մէջ և տւելորդ, նոյն իսկ անյարմար է յարմարում ֆիզիոլոգիայի, սոցիոլոգիայի և այլն ճիւղերի մէջ: Գեղարվեստը նշանակում է գրած բառը գեղեցիկ կազմակերպւած արտայայտելու ձև: Գեղարվեստը ինքն իր համար գոյութիւն չունի, որովհետև ոչ մի արտայայտելու ձև կարելի չէ երեւակայել, առանց արտայայտութեան մի բան ունենալու: Նկարչութեան, սկիւլպտուրայի մէջ, ուր գուցէ շատերի համար գեղարվեստ ասածը աւելի աչքի է ընկնում, դարձեալ չի կարելի այդ ձևը երեւակայել, առանց նկարելու կամ քանդակելու համար մի իր ունենալու: Որովհետև ամեն բանի մէջ գործում է մարդու ուղեղը, ուրեմն ձև առանց բովանդակութեան՝ անհնար է: Երբ բնութեան մի տեսարանի նկարն էք դիտում, լաւ, գեղեցիկ նկարածի հետ տեսնում էք և անտառ, կանաչ, ջուր, երկինք և այլն:

1100 1000 900 800 700 600 500 400 300 200 100 0

Chem. Metallurgisches u. Russisch-Deutsches, Wien, W. Riltnerstrasse 6

որոնց մէջ երևում է նկարչի գիտողութիւնը, ուսումնասիրութիւնը, ըմբռնումը: Ինչպէս նկար չի լինի միայն տնտառի և ջրի նման պատկերները տալով, նույնպէս նկար չի լինի և ամենագեղեցիկ գոյների մի մի վրձինի շարժում իրար մօտ դասաւորելով: Նույնն է և բանաւոր գրաւոր վերաբերմամբ: Մէկի հասարակ պատմութիւնը վէպ չի կոչւիլ, վէպ չէ նաև միւսի գեղեցիկ, բայց անմիտ բառեր իրար մօտ շարելը: Եւ իսկապէս տնտառութիւն է գեղարւեստ ասելով մի ինչ որ անյայտ բան ըմբռնել և բաժանել այն մտքից: Ինչպէս որ գրականութեան բոլոր ճիւղերը գիտնական են, վերևը բացատրած մտքով, նայնպէս և նրա բոլոր ճիւղերը պէտք է ղեղարկեստական լինեն: Այսինքն մարդու մտքի արտադրութիւնը պէտք է արտայայտւած լինի գեղեցիկ և կազմակերպւած ձևով, լինի դա լիրիկական բանաստեղծութիւն, թէ բուսաբանութիւն:

Եւ այդ գեղարւեստի բացակայութիւնը գրականութեան զանազան ճիւղերի մէջ մի մեծ պակասորդ (problème) է կազմում, որը հետևաբար պէտք է լրանայ իր ժամանակին: Անցեալ և ներկայ գրականութեան մէջ որքան գրաւորներ կան, թէ վէպ, թէ կրիտիկա և թէ զանազան ուսումնասիրութիւններ (որոնց գիտնական են կոչում), որոնք իրանց մէջ փաստեր, գիտողութիւններ և մտքեր պարունակելով հանդերձ, գեղարւեստական մի ամբողջութիւն չը կազմելու համար դատաւարտւած են անյայտութեան, կամ որոնցից նեղ մասնագէտները միայն կարող են երբեմն տեղեկութիւններ հաւաքել: Չոր փաստերն և մտքերը, որոնք չեն ջերմացել գեղարւեստի շնչով, ստեղծագործութեան (création) հանճարով, մնում են միշտ միջակ չափերի մէջ, առանց մեծ փոփոխութիւններ առաջ բերելու: Շատ անգամ այդ փաստերը մնում են լոկ փաստեր, առանց կարողանալու նույն իսկ իրանց անմիջական նպատակին հասնելու, առանց կարողանալու, օրինակ, առաջացնել այն գիւտը, այն եզրակացութիւնը, որը հէնց կարծես ցոլանում է նրանց մէջ և միայն մի նուրբ նախադասութեամբ, ամբողջացնելու համար մի սինտեզ է հարկաւոր, որից զրկւած են լինում ուսումնասիրողները: Այս դէպքում դրանք նման են հասարակ բանւորներին, որոնք աղիւսները դասաւորելով հանդերձ չեն կարող նախագուշակել և ամբողջացնել շէնքի ծրագիրը... Եւ այդ տեսակ ուսումնասիրողներ, գիտնականներ լի են ամեն տեղ Ասիայից սկսած մինչև Եւրոպա:

Ինչ բանի մէջն է այժմ, օրինակ, Ֆլամարիօնի հռչակը: Ով որ առաջին անգամ այդ հեղինակի գրաւորներն է կարդում, կարծում է աստղաբաշխութիւնը միայն նրա օրով է ստեղծւել: Այդ հեղինակի մէջ փաստերի ուսումնասիրութեան հետ միաւորւել է և բախտաւոր կերպով այն նախադասութեամբ ընդունակութիւնը, այն սինտեզը, այն ստեղծագործելու տաղանդը, մի խօսքով այն գեղարւեստը, առանց որի մեռած դիակ է ամեն մի փաստ: Եւ Ֆլամարիօնի գրքերի մէջ ամեն քաջափոխում հանդիպում էք ամենալանդուզն ենթադրութիւնների, ամենանուրբ գուշակութիւնների, ամենաճոխ երևակայութեան, որը գիտէ ըմբռնել, հզօղ և ամբողջութիւն կառուցանել: Այն ինչ չըմբռնանք որ աստղաբաշխութիւնը ամենաճիշտ գիտութիւնն է, յայտնի շատ հին ժամանակներից, գեռ Բաբելոնի օրերից, հիմնւած է ամենապարզ և անշեղ հաշիւների վրայ:

Այսպէս մի շարք փաստեր ընկնելով մի սահմանափակ ուղեղի մէջ, նրա համար ամենյայտ են դարձնում միայն իրանց ամենակոշտ կողմերը, ամենահաստ հանգոյցները և ամենամօտիկ եզրակացութիւնները, այն ինչ նույն փաստերը ընկնելով մի օժտւած, ստեղծագործական, գեղարւեստական օրգանիզմի մէջ, առիթ են լինում ամենանուրբ կարծիքների և ամենաանսպասելի գիւտերի: Ամենքն էլ տեսել են խնձորի գետին ընկնելը, բայց Նիւտոնը գտաւ ձգողութեան օրէնքը: Այս րոպէին ամբողջ աշխարհը լի է քիմիկոսներով, բայց Լավուազիօն գտաւ քիմիական նոմենկլատուրան և նա նախագուշակեց ոյժերի հաւասարակշռութիւնը: Բանաստեղծներից շատ ինչ էք ուզում, բայց ոչ ոք այնպէս չըթափանցեց դոխքը, երկինքը և անհատի հոգու խորքերը ու գաղտնիքները, ինչպէս Բայրօն և ոչ ոք այնքան ճիշտ չարտայայտեց սրիկայից սկսած մինչև թագաւորագնի հոգեբանութիւնը՝ ինչպէս Շէկսպիր:

Ուրեմն՝ ստեղծագործական հանճարը քննելով և ուսումնասիրելով փաստերը, իր նուրբ նախազգացման, հոտառութեան շնորհով, իր օրգանիզմի մէջ վերադասելով այդ փաստերը և ջերմացնելով որոշ գաղափարներով, կարողանում է նրանց հիմնական, էական եզրակացութիւնը զօրեղ արտայայտել:

ԵՐ. ՊԱՆԵԱՆ

ՀԱՅ ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ

(Հայ լրագրութեան 100-ամեակի առթիւ)

1794-1894

IV. Ղուկաս Պալղազարեան, խմբագիր «Արշալոյս - Արարատեան»:

Ղուկաս Գ. Պալղազարեանը ծնւել է 1820 թին Ձմիւռնիայում. նրա հօր անունը Գառապար էր, իսկ մօրը՝ Աննա:

Պալղազարեանը իր սկզբնական ուսումը ստացել էր այն ժամանակաւ գիտնական տէր Յովհան քահանայ Միրզայեան Վանանդեցու մօտ: Պալղազարեանի աշակերտակիցն էր նշանաւոր հայ աստուածաբան Մսեր մագիստրոս Մսերեանը: Հայկական գրականութիւնը և հին (գրաբար) լեզուն գիտնական քահանայի մօտ հիմնաւորապէս սովորելուց յետոյ, Պալղազարեան ստացաւ և բարձրագոյն կրթութիւն, մանաւանդ նա սէր և ընդունակութիւն էր ցոյց տալիս դէպի լեզուները. նա հիմնաւորապէս գիտէր յունարէն, գաղղիերէն, անգլիերէն, իտալերէն և տաճկերէն: Այսպէս իր ստացած բաւական գիտութեան պաշարով և վարքով աչքի ընկաւ տեղւոյն հայ երիտասարդութեան մէջ: Զմիւռնիայում հրատարակող միակողմանի բողոքականներին բերան «Շտեմարանը» չէր կառող բաւականութիւն տալ տեղւոյն հասարակութեան պահանջներին. Ղ. Պալղազարեանը տակաւին 30 տարեկան, հանդէս է գալիս իր բողոքական թարգման և նրա մտաւոր պահանջներին բաւականութիւն տալով: 1840 թին օգոստոսի 10-ին լոյս տեսաւ Ղուկաս Պալղազարեանի օրգան «Արշալոյս Արարատեանի» (օրագիր Ձմիւռնիայ)՝ Գառապարեան - Բանասիրական և Առևտրական) առաջին համարը: «Արշալոյս Արարատեանը» հրատարակում էր երկու շաբաթը մի անգամ, դիւրը այժմեան տեղական միջակ լրագրների չափ էր, տպագրութիւնը ժամանակի համեմատ մաքուր: Լեզուն Տաճկաստանի մաքուր բարբառով: «Արշալոյս Արարատեանը» ոչ միայն Ձմիւռնիայի, այլ և Կ. Պոլսի անդրանիկ և ժամանակի պահանջներին բաւականութիւն տալով լրագիրը պիտի համարել (միայն սկզբներում):

«Արշալոյս Արարատեանի» գլխաւոր բաժիններն էին. ներքին տեսութիւն, որը Օսմանեան կառավարութեան և մասնաւորապէս Տաճկաստանի վերաբերեալ լուրեր էին: Արատաքին լուրեր, որ բովանդակում էր եւրոպական տերութեանց քաղաքական անցքերը: Ձանաղան լուրեր, որը պարունակում էր տեղական (Զմիւռնիայի) լուրեր, կամ քաղաածքներ հայ և օտար լրագիրներից. սկզբում այդ բաժնի մէջ մտնում էին և ազգային լուրեր, բայց 1862 թից մտցրեց «Ազգային» բաժինը, որոնք ոչ այլ ինչ էին, եթէ ոչ ժամանակակից ազգային, կրօնական և ուսումնական խնդիրների վերաբերեալ լուրեր, պատրիարքարանի, մեծ մասամբ ուսումնարանների և ազգային և այլն ժողովների մասին տեղեկութիւններ, ճառեր և այլն: Կար և առևտրական բաժին, որը պարունակում էր առևտրական լուրեր: Գծի ներքև կար բանասիրական բաժինը, որտեղ մտնում էին փոքրիկ պատմութիւններ գլխաւոր սպէս թարգմանած անգլիերէնից և իտալերէնից, որ գրում էին մեծ մասամբ տեղւոյն Մետրոպոլիտան վարժարանի ուսուցիչները և աշակերտները, որպէս՝ Ա. Ս. Յ. Պալղազարեան, Ս. Փափազեան. նոյնպէս պատմական և աշխարհագրական յօդածներ. մանաւանդ հետաքրքիր են Կ. Վ. Շահնազարեանի պատմական յօդածները, որպէս «Պատասխան իլլովին», որի մէջ հեղինակը մեծ հետազոտութիւններ է անում մեր մեր ազգի ծագման մասին (1849 թ.) նոյնպէս Հ. Թ. Ստաւրանեանցի, նոյն հարցի վերաբերեալ յօդածները: Երբեմն կրեմն «Արշալոյսում» տպւում էին մանկավարժական և լեզուաբանական յօդածներ, մանաւանդ հետաքրքիր է Գ. Ս. Օդեանի «Աշխարհաբար լեզուն կանոնաւորելու և հասարակաց լեզու ընելու վրայ» (1852, «Արշալոյս» № 412) յօդածը: Սկզբում մանկավարժական հարցի վերաբերեալ յօդածներ էր տալիս Յ. Չամուռնեանը, ինչպէս շնորհաստիարակութիւնը, որոնք չափազանց տաղանդաւոր էին: Նոյնպէս յաճախ «Արշալոյսի» բանասիրականում պատմում էին բանաստեղծութիւններ, որոնցից աչքի են ընկնում Յ. Ոսկունի գրածները:

«Արշալոյս Արարատեանը» այս կերպով շարունակեց հրատարակել և բաւական ընդունելութիւն գտաւ, այնպէս որ նա 1841 թից տպւեց իր սեփական տպարանում, սակայն յաջորդ տարին Ձմիւռնիայում եղած մեծ հրդեհին զոհ գնաց այդ տպարանը, այնուամենայնիւ այդ չլուստեցրեց հաստատման խմբագրին, նա մի նոր տպարան ձեռք բերեց և դրոշմ շարունակեց: «Արշալոյս Արարատեանը» շատ համեստ գիրք էր բունել. նա իր հակառակորդներին պատասխանելիս նրանց տոնով չէր պատասխանում, այլ մեղմ, ներողամտաբար. այսպէս նա «Մեղի» և «Մասիսի» պատասխանների մէջ ամենայն զգուշութիւն է բանեցնում իր հակառակորդների սրտի քեքոյ թիւրին չըկպչելու: «Արշալոյսը» իր սկսելու օրից «եղբայրասիրութիւն էր քարոզում» նա իր զօրավիզին էր ընտրել «Հայրենասիրութիւն, ուսումնասիրութիւն և կղաքաբնակչութիւն»: «Արշալոյսը» միշտ իր տարին սկսում էր օգոստոս ամսից (իր հրատարակման օրից) և իւրաքանչիւր անգամ իր տարեգարձին կրկնում էր վերոյիշեալ խօսքերը, իր բնաբանը: «Արշալոյսի» այս ուղղութիւնը գնահատուեցաւ ժամանակակիցներից, մինչև անգամ կաթողիկոսը (Ներսէս Ն.) 200 ռուբլի ուղարկեց «Արշալոյսին» մի առանձին յորդորական կոնդակով, որի մէջ ի միջի այլոց ասում է. «Մեք յոյժ ջատագով հմբ ձերում տղաւորաբար աշխատութեանց վաճառարանութեան այնմ լրագրոյ («Արշալոյս»), սիրելի համեստ տարան թեւ մեր ընդ ամս բաղումս, շնորհակալ հմ նա՝ հաղագս հանապազօրեան մատուցմանդ մեզ զերկու թերթս այնորիկ: Նւ որպէս ճշմարտութեամբ է գրել, աւելի քան տարի մի՛ դուով մտադիր աւաքել ձեզ 200 մ. պարտաւորութիւն մեզ համարելով օգնելը մեր ձերում աշխատասիրութեանց, այլ յոյժ անագան նոր այժմ յաջողւեցաւ մեզ օգնականութեամբ քրտորդւոյն իմ Ձաքարիա Յօհաննիսեան Շահաղիղեան ազնական մայօր ապտիճանաւորի և այլն» 1857 թ.) նոյնպէս և Կ. Պոլսի Յակոբ պատրիարքը մի յորդորական կոնդակ է ուղարկում «Արշալոյսին»:

1850 թ. Հասունեան արշաւաքի

տարին «Արշալոյսը» պաշտպան հանդիսացաւ Հայաստանեայց եկեղեցուն և այդ տարւոյ «Արշալոյսի» համարները հեղեղած են զանազան հերքումներով, պատասխաններով և այլն, մանաւանդ յաճախ էին երևում Գ. վարդապետ Խապուռճի կարատեսեանի պատասխանները Փարիզից, որոնք զխաւորապէս հրատարակում էին առանձին յաւելածներով:

Այսպէս «Արշալոյս Արարատեանը» շարունակեցաւ անդադար հրատարակել մինչև 1878 թիւը:

«Արշալոյսը» 50-ական թւականներին իր խմբագրի յաճախ Կ. Պոլիս երթեկեկելու պատճառով, որը իրը թէ զնում է օգտւորութեան (չքառ Արշալոյսի) հրատարակում էր «Հաշտենից ընկերութեան» ձեռքով:

«Արշալոյսը» միակն էր իրը երկար կեանք ունեցող թերթ, սակայն չընայելով թերթի ընդհանրապէս պահպանողական ուղղութեան, այդ երկարամեայ կեանքը ապարդիւն չէր, մանաւանդ «Արշալոյսը» մեծ դեր խաղաց Տաճկաստանի լեզւի ոճերի կանոնաւորացման և ժամանակակից մի քանի հարցերի մէջ:

Գ. Պալազարեանը, որը սկսել էր երիտասարդութեան հասակից հրատարակել «Արշալոյսը» այժմ ծերացել էր, սակայն տակաւին չէր թողնում իր օրգանը, նա ուխտել էր մինչև իր կեանքի վերջը հրատարակել «Արշալոյսը» և այդպէս էլ եղաւ: 1878 թ. մայիսի 20-ին նա մահիճը ընկաւ և հիւանդացաւ, հիւանդութիւնը քանի գնում էր, աւելի էր սաստիկանում, վերջապէս 8 օրից յետոյ, այսինքն մայիսի 28-ին չարաթօրը վերջ աւել տխրատեսէր և անխոնջ խմբագրի կեանքին: Գ. Պալազարեանի մահը մեծ տպաւորութիւն թողեց Զմիւռնիայում. նրա յուղարկւորութիւնը կատարեց մեծ հանգիստով, որին ներկայ էին պետական և երոպական պաշտօնական անձինք, տեղւոյն առաջնորդը պատարագին զիղեցիկ դամբանական խօսեց, իսկ Յարութիւն Բաբելեանը կարգաց դամբանական ազդու ճառ:

Պալազարեանի մահանից յետոյ, ժողովուրդը չուզեց «Արշալոյսի» վախճանն էլ տեսնել, Պալազարեանի ամուսինը և նրա չափահաս որդին, ողևարելով ժողովրդի համա-

կրանքից, շարունակեցին «Արշալոյս Արարատեանի» հրատարակութիւնը, խմբագրութիւնը յանձնելով Տ. Հ. Թ. Սաւարյանեանին, սակայն սրա օրով փոխեցաւ «Արշալոյսի» ուղղութիւնը. «Արշալոյսը» բերան դարձաւ «Մամուրեան և Մուրադեան» կուսակցութեան կռիւներին:

Յետոյ Գ. Պալազարեանի որդին ստանձնեց «Արշալոյսի» խմբագրութիւնը. կարճ ժամանակից յետոյ խմբագրութեան համար հրաւիրեց Յարութիւն Սւաճեան ուսումնական երիտասարդը, որը լաւ ուղղու էլն տրւեց «Արշալոյսին»: Հակառակորդները հանգիստ չառան և Սւաճեանն նրանց մի դաւադրութեան զոհ գնաց. նա բանտարկեցաւ և մահամբձ գրութեան հաւած արձակեցաւ բանտից, որպէս յետոյ կառավարութիւնը քննել էր, նա անմեղ էր... սակայն մահը կանխահաս էր, 1887 թ.ի մարտի 1-ին փչեց իր հոգին ազնիւ երիտասարդ խմբագիրը, որի մահով «Արշալոյս Արարատեանը» խալաւ դադարեց:

ԶԱՐԵՀ ՏԻՏԱՆԵԱՆ

ՎՐԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԼՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԸ ՏԱՍՆԵՆԻՆԵՐՈՒԳ ԳԱՐՈՒ ՍԱՋԱՆԻՈՒՄ:

(Իւանէ Կերէսէլիձէի մահան տարեգարծի առթիւ)

Վրաց վերջին թագաւոր Գիօրգի XIII-ի ժամանակ (Գիօրգի մեռաւ 1801 թ.ին, երբ ուսները վերցրին Վրաստանը) ամբողջ Վրաստանում միմիայն մի-տպարան կար (Թիֆլիսում*): Այդ տպարանում յատկապէս տպւում էին վրացերէն՝ այբբենարաններ, աղօթատետրեր և եկեղեցական դանազան գրքեր: 1801 թ.ին նոյն տպարանում տպւեց արքայազն Գաւթի «Սագօսադո Նարկիլէի» (ընդհանուր պատմութիւն) զիւրքը: Հարկաւոր է աւելացնել, որ Գաւթի արքայազն Գիօրգի XIII-ի որդին էր, նա իր կրթութեան հետ

միասին Ռուսաստանում ստացել էր դէնիքալ-ազիւտանտի աստիճանը: Գաւթի արքայազն վարակած էր Վոլտերի գաղափարներով, որ մեծ եկտերինո Վայսրուհու ժամանակ տարածւած էր ամբողջ Ռուսաստանում: Գաւթի ռոմանաւորներ գրելը շատ էր սիրում և յաջողւում էլ էր: Ոչ թէ միայն Գաւթի, այլ և ուրիշ արքայազներ և թագաւորի ազգակիցները շատ էին աշխատում իրանց ազգի զարգացման համար և ուղիւմ էին վրաց գրականութեանը մի կերպ նպաստել:

Ռուսները տէր դառնալով Վրաստանին, տեսան արքայազների յիշեալ գործունէութիւնը և դրանց արգելեցին Վրաստանում ապրել և ամենին տեղափոխեցին Ռուսաստան*): Իսկ տպարանը կառավարութիւնն իր սեփականութիւնը դարձրեց: Այնուհետև վրաց ապագրութեան գործը համարեա թէ վերջացաւ, միմիայն տպւում էին «ազգայնութիւն ծիգների» վերնագրով ռսերէն-վրացերէն լեզուով մանր պատմութիւններ, աղօթքներ, ռոմանաւորներ և այլն, որով ռուսաց անէրութիւնը ցանկանում էր ռուսերէնին ընտելացնել վրացիներին: 1810 թ. մի անյայտ մարդու աշխատութեամբ տպւեց «վրացերէն քերականութիւն», որը վրացիների համար այն ժամանակ մի տեսակ դիւտ էր: Այդպէս շատ դժւար վիճակի մէջ և քաջբւելով շարունակեցաւ վրաց տպագրութեան գործը մինչև 1817 թ.ին: Մեր նկարագրած (1801—1817 թ.) ժամանակ համարեա թէ ոչինչ նշանաւոր բան չըտպւեց վրացերէն լեզուով, բացի յիշեալ գրքերից:

Վրաստանում, ռուսների տիրապետութեան ժամանակ հայերը, վրացիք, թուրքեր և այլազգիները վրացերէն լեզուով էին խօսում, մանաւանդ հայերը, որոնք բոլորին մոռացել էին իրանց մայրենի լեզուն: Հայ քահա-

*) Այդ ազգայնութիւնները մինը Ալէքսանդր անուանով, այդ ժամանակ իսկապէս Պարսկաստանի Մեր տաղանդաւոր վերապետ Մաքսիմի մի յօդւած ունի այդ Ալէքսանդրի մասին «Մշակի» 1872 թ. № 25-ի մէջ: Վրաց լեզան ազգայն Ալէքսանդրի կեանքից Պարսկաստանում վերնագրով, որը վրաց շարագրութեան «կաւթի» մէջ թարգմանած է Ալէքսանդրի պատկերով:

*) Այդ տպարանը գոյութիւն է ունեցել Ալէյ-Մահմադ-խանի ժամանակ, երբ նա արշաւելով Վրաստան աւերել է Թիֆլիսը, այն ժամանակ վրացիք վերցրել են այդ տպարանը և Հաւարարում գեանի տակ թաղել են, իսկ Գիօրգի XIII-ի ժամանակ նորից հանել են այնտեղից և ըսկել դարձած են:

Գ ը ը ք զ լ ա զ ը ր ա ը զ ի յ ր ա ը ա ը ա ի ա տ ա ղ ր Գ Գ Ժ զ Գ ը Բ Ժ Գ ա Կ

1 ԿԵ
 Զանդը
 Եր
 մեծ
 անակ
 ստա-
 ԿԵԻԼԸ
 Եր
 ուրիշ
 զգա-
 րանց
 Զգում
 Կերպ
 Դաս-
 յիշ-
 րդի-
 ամե-
 ան *),
 Դնու-
 անն իր
 Դործը
 իմիջան
 ների
 Կըսի
 Ընծի
 ուսաց
 ուսն-
 Կերպ-
 Կա-
 Գիւտ
 զի մէջ
 իմաց
 1817
 -1817
 ոչինչ
 ցերեն
 Դապե-
 աղիք
 ցերեն
 Դ Կա-
 Կ Կին
 քանա-
 Անէր-
 Կախու-
 զկողա-
 ԱղէԿ-
 № 25-Ի
 սանդ ըն
 ազրոն
 Կ Կ մէջ
 յոր

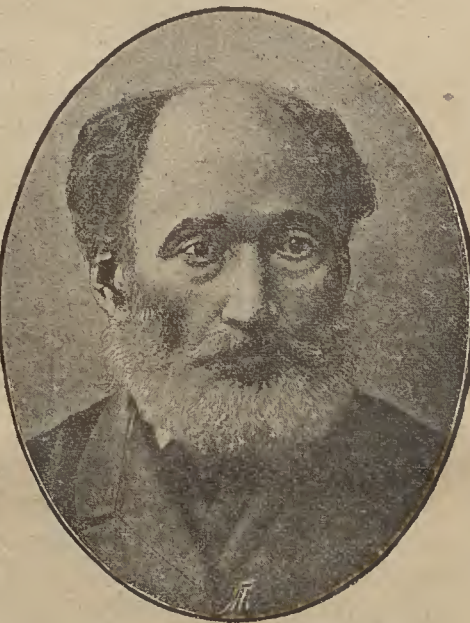
նաները իրանց ծիսակատարութիւնները, աղօթքները և այլ արարողութիւնները հայերէն լեզուով անգիր գիտէին առանց հասկանալու, իսկ ներանց սովորական խօսակցութիւնը և քարոզները միշտ վրացերէն էին: Ահա այդ հանգամանքը աչքի առաջ ունենալով՝ ռուսները թոյլ տւին վրացիներին իրանց լեզուով մի լրագիր հրատարակել, որ և 1818 թւին նոյն իսկ վրացիներին անյայտ մարդու խմբագրութեամբ հրատարակեցաւ «Սակելրաւօ գագեթի» (չաբաթական լրագիր) շաբաթաթերթը, որը շարունակեցաւ չորս տարի և ապա դադարեց:

«Սակելրաւօ գագեթի» շաբաթաթերթի մասին ոչ մի տեղեկութիւն չէ հասել վրացիներին, միայն դրա դոյութիւնը իմացել են նրանով, որ այդ լրագրի մի թերթ կոլած են գտել մի հին կազմի վրայ:

Յիշեալ շաբաթաթերթի դադարումից յետոյ Վրաստանի ժողովուրդը (հայեր, վրացիք, թուրքեր...) չըկարողացաւ առանց լրագրի մնալ, որովհետև ընթերցանութեան հետ փոքր ինչ ընտելացել էին: Այդ պատճառով վրացիք 1822 թւին ինդիր մատուցին կառավարութեանը, որ թոյլ տար իրանց վրացերէն լեզուով մի լրագիր հրատարակել: Եւ թոյլտուութիւն ստացան 1823-ին և հրատարակեցին «Մմինգա - Գիօրգի» (Սուրբ Գեորգի) անունով մի շաբաթաթերթ: Գրա առաջին հրատարակում էր Սուրբ - Գեորգը զրահաւորած և հեծած ձիւ վրայ: Այդ լրագրի մասին ևս ոչ մի տեղեկութիւն չի հասել վրացիներին, ոչ յայտնի են նրա խմբագիրը, ոչ աշխատակիցները, ոչ ուղղութիւնը և ոչ էլ տւած օգուտը, միայն 1875 թւին «Մմինգա Գիօրգի»-ի մի համար գտնւեցաւ, որի մասին իր ժամանակին խօսեցին վրաց «Դրօսեա» (Ժամանակ) լրագրում: «Մմինգա - Գիօրգի» հրատարակեցաւ միմիայն 1823, 1824 և 1825 թւականներին:

Այն ժամանակներում, որի մասին մենք նկարագրում ենք վրաց տպագրութեան և լրագրութեան դործը, շատ դժար էր Վրաստանից դնալ հեռաւոր Ռուսաստան՝ ռուսները շարունակելու և այդ շատ քչերին էր յաջողում: Վրացիների մէջ առաջին

էր Սոլոմոն Դօդաշիլին, որը կարողացաւ յաղթել յիշեալ դժարութեանը և դնալ Ռուսաստան: Նա 1828 թւին աւարտելով ռուսական համալսարանը, վերադարձաւ Վրաստան և փոքր ինչ կարգի դրեց վրաց տպագրութեան և լրագրութեան գործը: հաստատեց տպարան, սկսեց հրատարակել «Թիֆլիսիս ուժդէրա» (Թիֆլիսի յայտարարութիւն) անունով շաբաթաթերթ, ուրբաթ օրերը: Ահա դրանով Դօդաշիլին վրացիների մէջ մտցրեց վրացերէնի սէրը և ծանօթացրեց նրանց Վրաստանի անցեալի հետ: Վրացիները, հայերը և թուրքերը

ԻՍԱՆԷ ԿԵՐԷՍԷԼԻՔԷ

ընդամենը սիրեցին յիշեալ շաբաթաթերթը, որ 1829 թւին նրա բաժանորդների թիւը հասաւ 500-ի՝ այն ժամանակին վայել մի շատ զարմանալի թիւ: Մի խօսքով Սոլոմոնի գործը այնքան լաւ ընթացք ունեցաւ, որ նա 1832 թւին սկսեց ամսագիր էլ հրատարակել դարձեալ «Թիֆլիսիս ուժդէրա» անունով, իբրեւ յուելւած իր շաբաթաթերթի: Այդ ամսագրից միմիայն չորս համար հրատարակեցաւ, որովհետև յայտնւեցան զանազան ձախորդ հանգամանքներ, որոնք ստիպեցին Դօդաշիլին երկու լրագիրն էլ դադարեցնել:

Այնուհետև վրաց լրագրութեան և տպագրութեան գործը շատ թուլատուցաւ մինչև 1857 թւը, երբ յայտնւեցաւ Իւանէ Կերէսէլիձէ անունով մէկը, որը հրատարակեց

«Յիսկարի» (Արշալոյս) անունով մի ամսագիր: Այդ ամսագիրը հրատարակեց մինչև 1874 թւը, յետոյ ընդհատեց, իսկ 1877 թւին դարձեալ նորոգեց հրատարակութիւնը, սակայն երկար չըկարողացաւ շարունակել, որովհետև Իւանէ Կերէսէլիձէն չքաւորութեան պատճառով ստիպեց դադարեցնել նրա հրատարակութիւնը:

Աեծ ցաւ էր Կերէսէլիձէի համար թողնել լրագրութեան գործը, քանի որ տեսնում էր վրաց տպագրութեան թշուառ վիճակը, ուստի ուշագրութիւն չըդարձնելով իր չքաւորութեանը, սկսեց առաջին անգամ 1861 թ. հրատարակել վրացերէն դիւղատընտեսական մի լրագիր «Գուծնիս-դեդա» (մաճկալ) անունով: Այդ լրագրի հրատարակութիւնն երկար շարունակեց:

Այստեղ ընդհատելով վրաց լրագրութեան և տպագրութեան մասին տւած ծանօթութիւններս 19-րդ դարու սկզբներում, աւելորդ չեմ համարում մի քանի խօսք ասել Իւանէ Կերէսէլիձէի կենսագրութեան մասին, քանի որ սոյն յօդւածը նրա մահաւան տարեգրածի աւթիւ է գրած:

Իւանէ Կերէսէլիձէն ծնաւ 1829 թւին, ռուսներ ստացաւ Թիֆլիզի ազնւականների գիմնազիօնում, որտեղ աւարտելուն պէս՝ ռուսացի և տեսուչ նշանակեցաւ:

1853 թ. նա հրատարակեց «Վրացերէն այբբենարան» և ապա վերոյիշեալ լրագիրները (Յիսկարի և Գուծնիս դեդա): Նա շատ եռանդով ազնիւ և աշխատասէր մարդ էր: Իր ոյժը ամեն բանի մէջ փորձեց, դերասանութիւն էր արու այն ժամանակ, երբ վրաց թատրոնը նոր էր հաստատուել:

Կերէսէլիձէն գրում էր բանաստեղծութիւններ, վէպիկներ, թատերգութիւններ, կրթական յօդւածներ և այլն: Մինչև իր կեանքի վերջին շունչը անդադար աշխատեց մէջ էր:

1892 թւին վախճանեցաւ յետին չքաւորութեան մէջ: Վրացիք չըկարողացան կենդանի ժամանակ նրան դնահատել:

Թաղւած է Վիդուբէի եկեղեցում

Գ Ր Ի Տ Ի Ք

ՀՈՐԻՁՈՆ, գրականական համագիտական համաժողով, 1894 թ. գիրք առաջին, հրատ. Փ. Վարդապետյանի, Թիֆլիս, տպարան Յովհաննէս Մարտիրոս-եանցի, 246 էրես, գինը 1 ռ.

Պարոն Վարդապետյանը «Մուրճի» հրատարակչական գործը թողնելուց և նրա խմբագրի հետ ապրումբով բա- ժանելուց յետոյ, ձեռք է գտնում անկախ կերպով մի գրականական հանդէս հրատարակելու:

Հանդէսը բացւում է Շիրվանդադէի «Յաւագարը» վէպով: Փարուլան շատ պարզ է: Աղքատ ծնողների աղջիկ Սո- նան գեղեցիկ է, համեստ, բայց նա ցա- ւագար է, ընկնաւոր է, որի առաջին գէպը պատահում է դեռ նրա ման- կութեան ժամանակ, ընկերուհիների հետ խաղալիս: Այդ օրից թշուառութիւնը հարւածի նման իջնում է այդ ընտանիքի, մանաւանդ Սոնայի և նրա մօր զլխին: Յետոյ աղջիկը մեծանում է, ի հարկէ, միայնութեան մէջ, որով- հետև ծնողները չեն թոյլ տայ, որ սարսափելի գաղանիքն իմացւի: Այս- պէս դառնանում է Սոնայի կեանքը մանուկ հասակից և նրա հիւանդու- թիւնը—մի կողմից և այդ հիւանդու- թեան ճանաչողութիւնից առաջացած ցաւն և անբուժելի վիշտը, միւս կող- մից—խորտակում են նրա հոգեկան կեանքը, առողջութիւնն էլ հետը քայքայելով: Քանի անգամ նա թու- նաւոր վիտով դիտելիս է եղել հասա- կալիցների ուրախ խաղերը, մի րոպէ մոռանալով իր վիճակը և ձգտելով մասնակցել այդ խաղերին, բայց ան- ողոր իրողութիւնը օրհասի նման զարթել է նրա յիշողութեան մէջ և նա լացել է ամբողջապէս դառ- նացած... Դրանց վրայ տւելացրէք և արեւոյդ հօր արարքը, որը ամեն օր հարբած, կնոջ վերջին կողէկները Սոնայի միջոցով գողանալով և օղու վառելով, միշտ հայհոյում է մօրն ու աղջկան:

Ծնողները մեծ ջանք են գործ դնում, որ գաղտնիքը չբացւի, և մեծ զգուշութիւններով, վերջապէս, Սոնա- յին ամուսնացնում են: Առ ժամանակ գործը բաւական աջող է, բայց յան- կարծ մի օր թէյ բաժանելիս Սո- նան վայր է ընկնում, ցաւը բռնում է

է, և այդ օրից, ինչպէս ասում են, Աստուծոյ պատիժը ընկնում է այդ ըն- տանիքի վրայ: Այդ օրից Գիւլնազի և Ջառնիգանի ատելութիւնը սաստկա- նում է: Այդ ատելութիւնը սկսել էր Սոնայի հարս գնալու ժամանակից, երբ նա իր համեստ և աշխատասէր բնաւորութեամբ արդէն սկսել էր գիրք ստեղծել ընտանիքի մէջ: Այդ ատելութիւնը և Մուրադին «դեկերի ձեռքից» աղատելու ցանկութիւնն այն աստիճան է հասնում, որ նրանք մի օր, կախարդ պարսկուհու խոր- հուրդներից յետոյ դադարի խեղդում են Սոնային քուրսի մէջ, ուր նոր լցրել էին կարմրած ածուխները: Այդտեղ վերջանում է վէպը:

Նկարագրական մասը բաւական ա- ջող է, օրինակ՝ նշանագրութեան և հիւրերի ընդհանուր քարաքերի տի- կան: Հոգեբանականը դարձնում ճիշտ է և կանոնաւոր, միայն երբեմն ծայ- րայեղութիւնների է հասնում: Սոնան ինչ որ զգում էր առաջին անգամ ամուսնու հետ եկեղեցում կանգնած միջոցին և ապա առաջին օրերը իբրև կին, նոր ելած իր կուսութեան պար- զութիւնից և անմեղութիւնից—այդ ամենը լաւ են: «Գիւլնազի» բնաւորու- թիւնը իրական է և համակրելի, որը մի տեսակ հաշտեցնող ողու և ան- կաշառ սիրոյ դեր է խաղում վէպի մէջ: Այստեղ ընթերցողը զգում է այն դառն ճշմարտութիւնը, թէ կար- ծես մարդ երկբաւոր չահերը և յա- րաբերութիւնները թօթափած պէտք է լինի և իր «գործնական» խելքն էլ մի քիչ կորցրած, որ ընդունակ լինի անձնէր և անկաշառ սիրոյ, առնջ- ւած պէտք է լինի, որ զգայ տան- ջանքի գաղտնիքը, ըմբռնէ կեանքի, այսպէս ասած, փիլիսոփայութիւնը և «ընկնաւորին» էլ կարողանայ սիրել: Թէև Մուրադն էլ չի բաժանւում իր ամուսնուց, բայց այստեղ սխալի և տւած խօսքը պահելու դրացմունքն է զխառը դեր խաղողոյ: Թէև կայ հոգեկան աղնութիւն, բայց այդ աղ- նութիւնն էլ, սէրն էլ պարտւում է մի մարմնաւոր արատի դադարիքն իմանալով: Նոյն իսկ Սոնայի մայրը չէ կարողանում անաշառ սիրել իր աղջկան: Ուրիշ գիրք է «Գիւլնազի»-ն և նրա հանդիսաւոր երգմնե- ցումը (երես 48) այնքան վնաս մա- ջուր ոգևորութիւն է, այնպիսի անձ-

նէր զգացմունք է, որից զուրկ են բո- լոր «գործնական» խելքերը... Այդ «գիւլ- նազի» կտորները կարգալիս, խոստո- վանում եմ, ես յիշեցի Համլէտի Օֆելիային, այնքան ազդող են և զրաւող, ճշմարիտ են և անկեղծ, որ կարծես անհատը իր «գիւլնազի» մէջ, ըմբռնում է իր և ուրիշների տան- ջանքը և մութ կերպով մերկանում է նրա առաջ աշխարհի իրերի դրու- թիւնը: Իսկապէս գիւլնազի բերանով է պաշտպանում Սոնայի դատը, այդ մերժած, անարգած և ապահոված անմեղ աղջկայ դատը, որի բարոյա- կան ցաւը աւելի անհղի եղաւ քան իր ընկնաւորութիւնն, շնորհիւ հասա- րակութեան դիւային նախապաշար- մունքների և գաղանական ինստիտու- թիւն: Լաւ որ նրա ամուսինը քիչ թէ շատ բարեհոգի և պատուաւոր մարդ է, ապա թէ ոչ նա կը վնասէր Սոնա- յին իր տնից և վերջինիս ինչ էր սպասում իր հայրենի օջախի տակ, փչացած հօր ներկայութեամբ: Իսկ ինչ վնասական դեր են խաղում ա- մուսինների մէջ նրա «ջաղու» աղ- զականութիւնները, որոնք իրանց դժո- խային պարով, վերջը խեղդում են Սոնային:

«Յաւագարից» յետոյ գալիս են... պ. Թումանեանցի (Յովհաննէս) մի շարք աշխատութիւնները թուով 9 հատ... պատկառելի թիւ: Չայլդ Հա- րօլդի երգի թարգմանութեան մասին աւելորդ է խօսել—հսկայ Բայրօնը մի գտնած է դուքս եկել պարոնի շարուն միջոց: Նախ պէտք է խմա- նալ որ ուսուցէն թարգմանութիւն կորցրել է բնագրի 1/2 ոյժը, իսկ միւս 1/2 Թումանեանցի է կու տուել Բացի այդ, պ. Թումանեանցի, ինչ քանի հայցական է, իսկ ինչ քանի հոլով է: Ծովում լինել չէ կարելի, այլ լի- նում են ծովի վրայ:

«Քաջիկ կեանքից» (նոյն հեղի- նակի) չրգիտեմ ինչ բան է, նախ- երգանք Վէրք Հայաստանի, թէ ինչ բան, իսկ Չորագետի նկարագրու- թիւնն էլ նմանողութիւն է Արփի- հանի Չանդու գետի նկարագրութեան՝ «գողալով, թշալով, վշտալով, ար- ջախդաւելի անելով, ջրոտ նման հասնում, քորելով, թոնթորելով... (երես 93):

«Հին օրհնութիւն» ուսանաւորը (նոյն հեղինակի) արտայայտում է հեղինա-

կի սիրահարութիւնը գէպի իր պատերը: «Խելօք պատերի» խրատները շատ են դուրս գալիս պարոնին: «Թամադան բեխերն է ուրում», «հրակայ պատերը քէֆ ենանում», և ապա օրհնում են մանուկներին—իլլի-գիւտ է և ճաշակի գործ, բայց մենք այլ խրատներ ենք ուզում:

«Մի հառաչանքը» ամենքից աջուրն է: Բայց պարոնի ոտանաւորները էտիկէտների բնաւորութիւն են կրում... «Աղքատի պատիւը» (նոյն հեղինակի) անհամ պատւածք է, գուրկ որ և է նշանակութիւնից: «Նրկինք և երկիր» (նոյն հեղինակի) նիւթը շատ տարածւած, անգոր... «Հազադին հեծալը» սրն է: «Օր. Մ ին» բանաթխութիւն է: «Լեռների հովիւ» իբրև կարգալու բան նոյնն է, ինչ որ «ЭТО ТАМЪ ДАЛЕКО» (Երես 110) պատասխանը մի հայրենագէտի առաջ: «Հրեշտակ» թարգմանութիւնը (նոյն հեղինակի) լսին, հեշիւնք, աշխարհքում, պէտք է արդէն դուրս ձգել վերջին տողն էլ անկանոն է: «Նադսոնից» (նոյն հեղինակի) «Թափեցին ծաղիկները» չէ, այլ «Թափեցին», միջումն իմ հէգ սենեակի չէ, պ. Թումանեանց: Այսպիսի բաներ շատ են:

«Բորչալում» (նոյն հեղինակի) — պարոնը սիրահարւած է իր հայրենիքի վրայ, այդ լաւ, բայց մեղ խնայեցէք, որ կողմը դարձում էք—Գսեղ, Չորագետ և Լօսի: Գիւղացոց նախապաշարմունքները և հասկացողութիւնները քիչ թէ շատ նկարագրելով, պարոնը հիանում է այն բանից, որ «100 տարեկան փոքր եղբայրը խոնարհեց և լռեց, երբ 105 տարեկան մեծ եղբայրը նրան ասաց թէ՛ երբ քո մեծը խօսում է, դու մէջ մի ընկնիւ: Այդ հիացումը տարածւում է նաև մի շարք տառապելիների վրայ (կարդացէք նմուշը 161 երես) և ապա պարոնը բացադանչում է. «Ահա թէ որտեղ է հայոց գրականութեան աղբիւրը, ահա թէ որտեղից պէտք է խմի հայոց բանաստեղծը որ զօրանայ...»: Բայց ճշմարտն այն է՝ որ դա այնքան էլ մաքուր ջուր չէ: Նթէ մի ժողովուրդ ստախօս է, (նոյն հեղինակի մէջ) ուսումնարան պահող չէ, զրպարտիչ է, խնամաւեր է, ուսուցչին վարձ երկու քօստտ այծ է տալիս և այլն, ապա և այդ ժողովրդի

ակները պարզ չեն: Զօրանալու համար ուրիշ աղբիւր է հարկաւոր— գիտութեան և գեղարուեստի աղբիւրը, որով կարելի է սուղեղ ժողովրդի կեանքը և մարքել նրա կեղտերը: Պարոնը նաև շատ անկապ և անտեղի խորհրդածութիւններ և կզրակացութիւններ է հանում, որոնց մասին խօսելով, պէտք կըլինէր ծանր հարցեր շօշափել (164 երես առաջին 10 տողերը): Պարոնի ոգևորութիւնը վերջանում է երիտասարդի վրայ մեղսագրանքներ թափելով և Լերմոնտովի «Печалью тляжу» հաւաւածով, որը բաւական գայթակղեցուցիչ կտոր է, ցանկութիւնը դարձեցնելով անշուշտ մի տեղ գործածել: Իսկ դատողութիւնների մէջ կապ ուրոնելն աւելորդ է (օրինակ 165 և 166 երես):

Պ. Յովհաննէս Թումանեանցի 9-րորդ և վերջին աշխատութեան «Խորհնացու տենչայր Սաթկիկ» հաւաւածի առթիւ խորհուրդ կը տայինք պարոնին դրանցով չըզաղուել, և ուժ ինչ պէտք թէ Սաթկիկ տիկինը ծաղիկներ էր ուզում թէ մի այլ բան: Հին սխալաստիքները վիճում էին թէ Գրիստոսի բեռները ինչ մետաղից են շինւած, բայց այդ դարերը անցան և պատմաբանը երբէք այդ տեսակ անմիտ բաներով չի զրաղել: Պարզաբանել պատմութեան ընթացքը, փաստիլը և յարաբերութիւնները—այդ հասկանալի է, բայց առանց այն էլ «Թագաւորների պատմութեան» մէջ որոնել թագուհիների սիրած ծաղիկները, դա արդէն չըզտեմ ինչ է:

«Գրական շարժումը Ռուսաստանում» ըստ Н. М. ի և «Պրանսիական նորագոյն գրականութիւնը» ըստ Ք. Տ. ի՝ շատ թուրքիկ տեղեկութիւններ են պարունակում: Դրանք դասաւորութիւն են աւելանելի և համարեա ոչ մի ամփոփ գաղափար չեն տալիս: Այդ տեսակ յօդւածներ առհասարակ տպւում են ամսագրների վերջին երեսում, իբրև «бюллетеня». Առաջին յօդւածի մէջ Բելինսկու անունն անգամ չըկայ, այն ինչ ռուս կրթականի հիմնողը և ամենահանճարեղ ներկայացուցիչը նա է, որին հետեցին միւսները և որի ազդեցութիւնն անջնջելի մնում է մինչև այսօր: Նրկորդ յօդւածը, ինչպէս ասացինք, նոյնպէս լինելով անուն-

ների դասաւորութիւն, ոչ մի վիճակ չի խնդիր չէ պարունակում:

Խորհուրդ կը տայինք ամեն մի ընթերցողի կարգալ, մինչ իսկ լաւ կարգալ Տէնի «Ռեղարուեստի փիլիսոփայութիւնը», որ թարգմանել է պ. Տ. Յովհաննէսեան: Մանաւանդ ներկայ ժամանակը, երբ մեզից շատ քիչերը դիտեն թէ ինչ է գեղարուեստ, ստեղծագործութիւն և գրականութիւն, այդ աշխատութեան ընթերցումը բաւական կընկարգէ մշտեցրէ: Նւսերունդների կրթութեան մէջ ճշմարիտ գիտութեան և այդ համակացողութիւնների բացակայութիւնից է, որ մինչև այժմ մեր մէջ դուրս չեկաւ մի իսկական քննադատ, մի ճշմարիտ բանաստեղծ, և ոչ մի գրւածք մեր մէջ չի կարող դառնալ իր արժանի գնահատութիւնը—այս կողմից շատ բորիկ ենք: Նւ ինչ սլիտի թողնէ ներկայ գրականութիւնն ապագայ սերունդներին, երբ մենք ոչինչ չունենք, ոչինչ չենք հասկանում, ոչինչ չենք գնահատում:

Նթէ պարոնի թարգմանածը Տէնի «Чтение обь нечестивъ» գրքիցն է, լաւ կանէ եթէ ամբողջը վերջացնէր իսկական բնագրից:

«Աշխարհիս վախճանը» ըստ Պրանսիոյ լաւ նիւթ է ընթերցանութեան և մի քանի տեղեկութիւններ հետ ծանօթանալու համար: Պրանսիոյ աշխատութիւններից: Ռեանիս և «Հանրամատչելի անտղաբաշխութիւնը» երևի ծանօթ են ընթերցողներին: Այդ հեղինակը այժմ համալսարանային հոգակ է վայելում Ներսիսյում, իբրև տաղանդաւոր անտղաբաշխ, որը սովորական բուսիւնայի դուրս փաստերը մի տեսակ լիբիլի հետ միացրած, իր գեղարուեստական և պարզ ոճով մեծ ժողովրդականութիւն դուրս: Ներկայ յօդւածը պարունակում է մի քանի տեղեկութիւններ և եւթադրութիւններ աշխարհի վախճանի մասին: Աշխարհիս անբնական» մահի կամ դոնէ անապոստոլի մեկ վնասներ կրելու պատճառներից մէկ էլ պէտք է հաշուել մի մոլորակի անկանոն ընթացքը, որին աստղաբաշխները չեղափոխական (révolutionnaire) անուն են տուել, այնքան անպատշաճ լի թուրքերով փոխում է իր օրերում: Հաշուել 1899 թւի նոյնմը 12—15 հա պէտք է շատ մօտ ըլ

նա այդքան պարծենում է իր արագ վերածնունդի մասին, նրա համար, որ այդ տալիս է նրան արժանի ոյժ, առարկա է ընդհանուր խաղաղությունը և ազգերի միացման մեծ գործին ծառայելը:

Tagblat

գեղարեստ

ԹԱՏԻՐՆԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ, ՆԿԱՐՁՈՒԹԻՒՆ

Լսում ենք, որ Պետրոսեան թատերասերների մասնակցութեամբ ամսոյս վերջերին ներկայացնելու է «Դոկտոր Շտոկման»: Մենք առիթ ենք ունեցել քանիցս անգամ մասնաւոր խօսակցութիւնների մէջ խորհուրդ տալ պ. Պետրոսեանին, որ նա իր գաստրօլները թատերասերների մասնակցութեամբ կատարի: Ուրախ ենք, որ փորձած դերասանը վերջապէս համոզուած է մեր կարծիքների հետ: Այժմանից գուշակում ենք, որ այդ կերպով ոչ միայն շատ յաջող կրկին մոտաքը, այլև հանդիսականներին կը պատճառէ էստէտիկ բաւականութիւն:

Անցեալ երկուշաբթի ա. Կարբի բեմֆիսին երգեց Մարգարէ, օպերան: Թատրոնը այս անգամ էլ կիսով չափ դատարկ էր, բոլոր ծափահարութիւններ և մի քանի ընծաներ ստացաւ նա, որ կատարում էր Փիդէսի ծանր դերը: Իր փոքրիկ, գիւրեկան ձայնով արկիւնը վաղուց է, որ իր վրայ է դարձել թատրոն յաճախողների ուշադրութիւնը: Սիրող մօր տանջանքները, խրոխտանքը և արհամարհանքը ա. Կարբին շատ գեղեցիկ արտայայտեց իր նուրբ զգացումներով:

Ամսոյս 20-ին էլ կայացաւ բարիտօն Մաքսակովի բեմֆիսը: Պարոնը խմբի առաջին երգիչն է և շատ իրաւամբ նա արժանի է այն քաջալերութեան, որ այդ երեկոյ իր արտադրական տօնախմբութեան ստացաւ: Աֆրիկոհու մէջ նա կատարում էր փոփոխամիտ Նէլսոնի դերը: Այս երեկոյ Մաքսակովի ձայնը աւելի էր խրոխտ և զղրագոյնում էր ամբողջ բոլորովին լիքը, թատրոնը: Մեր կեղծ երաժշտանէր օրիորդների մարած մտորումները, կարծէք նորից բորբոք-

ւած լինէին: Նրանց ճակատներին կարգացում էր անցած գնացած, անմոռանալի օրերը, Մեղէնդիւ և Տարտակովի իշխանութիւնները: Շնորհալի արտիստին մրկալից ծափահարութիւններով դրանք օղջունում էին և իրանց հիացմունքն արտայայտում, իսկ անտրակտներում նրանք չէին դադարում բաղաւորութիւններ անել նախկին բարիտոններին Մաքսակովի հետ:

Տ: Բալարանովան նոյնպէս գեղեցիկ էր իր դերի մէջ և նրան էլ պակաս բաժին չընկաւ ծափահարութիւններից:

Հայոց թատրոնի համար այժմ Թիֆլիսում են գտնուում երկու քոյր ֆելեկեանները: Սրանք պ. Պոլսեցի են, բանաստեղծ Սիմէօն Ֆելեկեանի դուստրները: Նրանցից մէկը՝ օր. Վարդիթեր դրամատիկ դերասանուհի է, ոչ բեմի վրայ նրա շարժւածքը վայելու է, ձայնը լաւ, արտասանում է պարզ, խօսում է հայերէն գեղեցիկ: Նիթէ յարգելի օրիորդը բեմի վրայ այն է, ինչ որ իր հայրը իր բանաստեղծութիւնների մէջ («Թէ իմ հայրենեաց քնար սգաւոր, հեծէ տիրապին» իմ հոգիս է այն, թէ նրա բեկեղծութիւնը վշտահար՝ խօսի ողբաձայն՝ իմ սրտիկս է այն, երգի հեղինակ), կարող ենք գուշակել այժմեանից իսկ որ յարգելի դերասանուհին յաջողութիւն կունենայ մեր աշխարհում:

Բանկային թատրոնում վրաց ներկայացումները շարունակում են շարաթական երկու անգամ: Ուրբաթ ամսոյս 20-ին այդ թատրոնում տաղանդաւոր կոմիկ Արաշիձէի բեմֆիսն էր: Ներկայացրին Գօգոլի «Բելիզոր» կոմեդիան: Թատրոնը կատարելապէս լիքն էր, անսամբը յաջող, իսկ ինքը պ. Արաշիձէն շատ բարեխղճութեամբ կատարեց քաղաքապետի դերը: Ուրախ ենք վրաց բեմի յաջողութեան համար, ցանկանում ենք յարատեւութիւն և յառաջագիւլութիւն:

Առաջիկայ փետրուարի 19-ից Պետերբուրգում Կայսերական Գիտութեան ձեմարանի դասիկներում կը բացւի Պետերբուրգի նկարիչների ընկերութեան պատկերահանդէսը, որ

տնկու է մի ամիս և այնուհետև Ձատկից յետոյ անմիջապէս բացուելու է Մոսկուայում:

Մեր նկարիչ պ. Գ. Բաշինջաղեան հրաւէր ստանալով մասնակցել իր աշխատութիւններով այդ հանդիսին, արդէն ուղարկեց իր երեք նոր նկարները Պետերբուրգ և ինքն էլ օրերս ուղևորում է այնտեղ: Պ. Բաշինջաղեան առաջին անգամը չէ, որ Ռուսաստանի մայրաքաղաքում հանդէս է գնում իր պատկերները: Նա քանի անգամ մասնակցել է զանազան պատկերահանդէսներին և արժանացել գովասանքի: Նրա նկարները անհամեմատ մեծ գնով են վաճառուում մայրաքաղաքներում, և համեմատութիւն անել անգամ չէ կարելի այն գների հետ, որ պ. Բաշինջաղեանը առհասարակ զիջանում է Թիֆլիսում իր նկարները ձեռք բերողներին:

Թագաժառանգ իշխան Կէորդի Ա. լէքսանդրովիչը միայն Կովկասում գնեց պ. Բաշինջաղեանից նրա «Արաշիձէի շրջակայքը» տալով առատ վարձատրութիւն մեր տաղանդաւոր երիտասարդ նկարչին:

ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐ

Տրագիկական գործերի ցուցահանդէսին մամուլի ներկայացուցիչների ժողովը, ինչպէս հաղորդում են մայրաքաղաքի լրագրները, գիտաւորութիւն ունին հարց յարուցանելու գրաքննական օրէնքների մի քանի յօդւածները փոփոխելու համար:

Մայրաքաղաքի լրագրները հաղորդում են, որ ներքին գործերի մինիստրութեան մէջ մասնաժողով կազմեցաւ վերաքննելու ցէնզուրական արտասահմանեան կանոնադրութիւնը: Բացի ցէնզուրական կոմիտէի անդամներից, այդ մասնաժողովը կը մտնեն գրեթէ բոլոր մինիստրութիւնների, նոյնպէս և գիտութեան ակադէմիայի ներկայացուցիչները, մի քանի պրոֆէսորներ համալսարանից, բժշկական ակադէմիայից, ֆիզիօլոգիական ինստիտուտից և ուրիշ բարձրագոյն ուսումնարաններից: Արտասահմանի ռուսաց բոլոր գեսպաններ

րին պէտք է հարցնել, թէ արտասահմանում հրատարակող որ լրագիրն ու հանդէսները, նրանց կարծիքով, պէտք է Ռուսաստանում ենթարկեն գրաքննութեան, որովհետեւ մտադրութիւն կայ թոյլ տալ, որ մեծ քաղաքական թերթերն ու հանդէսները Ռուսաստան մտնեն, առանց գրաքննութեան ենթարկելու:

Ներկայ 95 թ. Մոսկւայում պ. Ստեփանոս Մամիկոնեանի հրատարակութեամբ լոյս է տեսնելու տարին երկու անգամ, յուլիսին և դեկտեմբերին մի հանդէս «Խօսք» անունով: Հանդէսը պարունակելու է իր մէջ հանրական կեանքի և գրականութեան ճիւղերը. տարեկան գինը 3 ռ. է նշանակած:

մանր լուրեր

Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքին անդրեական դեսպանը պաշտպանում է և խորհուրդ տալիս նրան, որ Բ. Դրանը ոչ մի դիմում չանի:

Times

Կ. Պոլսում անգլիական պոստաման կառավարիչ Կորբի կալսաւորելուն համար Բ. Դրանը մի նամակով ներողութիւն ինքրեց անգլիական դեսպանից:

Իէյու. դործ.

Հնդկաստանից մահմադական ուղէմները Սուլթանին մի գրութիւն են ուղարկել, ասելով որ Հայաստանում քրիստոնեաների դէմ հալածանքները խայտառակում են իսլամի կրօնը և նստեցնում ամբողջ աշխարհի առաջ: Սուլթանին Հնդկաստանի մահմադականները խրոխտում են նրա դաժակէտ լինելը նախագուշակելով, եթէ նա այդպէս կըշարունակէ դործերը ընթացքը:

Standard

Պատրիարքական պաշտօնը ստանձնելիս Իզմիրեանը Հայաստանի մասին հաղորդագրութիւններին մատնացոյց անելով, գիմկց արգարադատութեան միջոցառման, և յայտնեց թէ իրան վերադառնալով Հայաստանում տիրող կարգերի դէմ բողոքելու իրաւունքը, առայժմ չի ելնել Վանէ և Սասունի դործերը քննելու համար առանձին գելեդատ ուղարկել այնտեղ, քանի որ Սուլթան և ուրիշ կալուկոսները քննութեամբ են հեծում:

Իէյու. դործ.

Սուլթանը Հռոմի պապին մի երկար աղերսագիր է ուղարկել, նրա օգնութիւնն ու բարեխօսութիւնը Հայցելով Հանդերձ պետութիւնների առաջ: Սուլթանը Պապին հաւատացնում է, որ Սասունում այդքան կոտորածներ չեն եղել, հնարովի են և սուտ այդ լուրերը:

Պապը յայտնեց, որ մինչև միջադպրեքնիչ յանձնաժողովի գեկուցումը՝ անկարող է օգնել նրան:

Daily Chronicle

Բիթլիսի Վալին Թարսիմ-փաշան հրաժարեցրած է իր պաշտօնից և ժամանակաւորապէս նրա տեղը նշանակած է Հայկական հարցի քննիչ յանձնաժողովի անդամ Ելմար-Բէյ:

«Ռ. Հ. Գործ.»

Հայաստանում մահմադական ազգաբնակիչները սաստիկ գորգուած է զանազան ֆանատիկոսների հակաքրիստոնէական քարոզների, մանաւանդ չ առավարչական պաշտօնեաների գաղտնի գորգումների պատճառով: Վախենում են, որ նոր անկարգութիւններ կըծագեն առկի էլ մեծ ոյժով:

Daily News

Քննիչ յանձնաժողովի այցելութեան պատճառով, Սասունում կոտորածների լուսաւորչական-քրիստոնէական վկաներին տաճկաց կառավարութիւնը հեռացրել է այդ գաւառից օսմանեան կայսրութեան ուրիշ մասերը:

Standard

Բ. Դրան չըթոյլատրելը օտար թղթակիցներին Սասուն գնալու՝ չափազանց անախորժ տալաւորութիւն գործեց դիպլոմատիական չըբժանների վրայ, և առիթ առաւ թիւրքիայի համար շատ աննպաստ եզրակացութիւններ անելու: Եթէ թիւրքիան ոչինչ ծածկելու չունէր նա ինչն պէտք է ցանկանար, որ առկի անաչառ դիպողներ լինէին Հայաստանում: Բ. Դրան այդ բռնած դիրքը ստիպում է ենթադրել, որ քննիչ յանձնաժողովի գործունէութեան հետեւանքները բացասական կըլինեն իր համար:

Daily News

Լոնդոնի թիւրքաց ղեսպան Բուստէմ-փաշա լետ է կանչելու, նրա յաջորդը Լոնդոն կըգնայ, հրահանգներ ունենալով պահանջել Անգլիայից դադարեցնել հայոց հարցի համար շարունակուող ագիտացիան:

Կասկածում են, որ Թիւրքիան գիմել է Ռուսաստանին առաջարկութիւններով, որոնց բու-

վանդակութիւնը դեռ յայտնի չէ:

Нов. Вр.

Հայաստանը կըկազմի մի ինքնավար նահանգ և կըվալելի համարեա նոյն իրաւունքները, ինչ իրաւունքներ որ վայելում են ներկայումս կայսրութեան մի քանի նահանգներ, օրինակ Կրէտէ կղզին, Լիբանանը կամ Սրեւելեան Բուսէլիան նախ քան Բօլգարիայի հետ միանալը: Նա կունենայ մի ընդհանուր քրիստոնէայ նահանգապետ, տեղական ժանդարմերի, բաղկացած քրիստոնէայ և մահմադական բնակիչներից: Գններալ-նահանգապետը կընշանակի հինգ տարով, Բերլինի դաշնագրին ստորագրող պետութիւնների համաձայնութեամբ: Իբրեւ կանդիտատ այդ պաշտօնի համար՝ արդէն խօսում են Սլէք-օանդր փաշա Կարաթէօօրդի մասին, որն առաջ Սամսոնի կառավարիչ էր:

Coulois

«Հիւանդ մարդը» (Տաճկաստանը) նորից առիթ է տալիս խօսել իր մասին և նորից եւրոպական պետութիւնները հրաւիրած են նրա մահճի մօտ: Ի՞նչ դուրս կըգայ այդ նոր խորհրդակցութիւնից: Ահա հէնց այդ բանը դժւար է նախատեսել: Հայաստանը՝ գործերը արդեօք առաջ կը բերեն մի նոր բաժանում օսմանեան կայսրութեան, Լոնդոնը պատասխանում է՝ այո՛ւ. Պետերբուրգը ասում է՝ ոչ, Պարիզը և Բերլինը ասում են՝ դուցէ՛: Պէտք է սպասել:

La Marine Francaise

Բ. Դրան յարաբերութիւնը Իզմիրեական պատրիարքի հետ ոչ միայն կարւած, այլ բողոքովն ընդհատուած է:

Մի քանի ամիս սրանից առաջ վերաւորած էր աղաղակ հայ բայց ինքը սաստիկ հայատեաց տաճկաց կառավարութեան մէջ նշանաւոր դերը ունեցող Սիմօն-Բէյ Մարսուտ: Այդ տիրալիշատակ հայը ամայ 10-ին արդէն մեռաւ և նորընտիր պատրիարք Իզմիրեանը չընայած շատերի թախանձանքին՝ ներկայ չէր ոչ նրա յաջորդութեանը և ոչ էլ թաղմանը:

Քուչան քաղաքում (Պարսկաստան) ամսոյս 17-ին ստատիկ երկրաշարժ է եղել: Երեք բոլեք մէջ քաղաքը կործանուել է: Վեց հարիւր հոգի միայն մզկիթներէ աւերակներէ տակ են մնացել, այդքան հոգի էլ ուրիշ տեղերում, բաղնիքներում: Կենդանի մնացածները երեք օր չընտելացան ուտում ճարել: Ցանճանքն աննկարագրելի է: Երկրաշարժի հարեւոյնները դեռ շարունակուում են: Ասխարադէյ են բժշկները գնացել նրանց օգնութեան:

Արտաքին գործոց նախարարի օգնական պ. Դիշկինը, «Моск. Вѣд.» ասելով նշանակում է Կ. Պոլսում գետնան Նէլի-գովի տեղը, իսկ Նէլիգովը նշանակում է Վիեննայում գետնան:

Թէհրանի գետնան տեղը դարձեալ նշանակում է նոյն լրագրի տեղով: Պարսկի գետնանաւան առաջին քարտուղար Վիլլար: Իսկ արտաքին գործոց նախարարի օգնական նշանակում է Թէհրանի գետնան Բիւլլոյ:

Պետական խորհրդէն ֆինանսներէ մեխիտար ծրագրէ է ներկայացրել ժողովը գետնան փոքր կրեդիտ հիմնելու համար: Բացի այդ խնայող գանձարաններէ կանոնադրութեան փոխութեան մասին էլ կայ դեկլարացում:

Անցեալ կերակի երեկոյեան Թիֆ. Ժողովարանի անդամներէ ընդհանուր ժողովն էր: Հաստատեցին անցեալ տարւոյ հաշիւը և ներկայի էլ նախահաշիւը: Նախընթացին նոր աւագներ, բոլորը երեսասարգութեանց: Մեր յօւանդը այդ ժողովարանի աւելի շատ pendent էր, աւագներէ այժմեան ընտրութիւնը պարզ բոլոր նախկին տարւոյ ընտրութիւններէ դէմ: Ի միջի այլոց ուշագրութեան արժանի փաստ է, որ այդ ժողովարանը այժմ պարզ ունի մի քանի հազար բուլլի և ունեցած գրամագրուելը սպասուած է ետիկին աւագներէ ձեւերով:

Վեհափառ Կաթողիկոսին անցեալ շաբաթ բախտ ունեցան ներկայանալու քաղաքի I և II օրերողական դիմագրաններէ հայ աշակերտութեանը խմբովին կրօն ուսուցիչ Տէր-Նիկիթի քահանայի և մեր աշխատակից նոյն երկու դիմագրաններում հայոց լեզուի ուսուցիչ պ. Յարութիւն Թումանյանից աւագնորդութեամբ: Հայ աշակերտութիւնը շնորհ ունեցան մատուցանել Վեհին մի արձանագրութեայ բաժակակար: Վեհափառ Հայրապետը օրհնեց աշակերտութիւններին և խրատեց լաւ մայրերը լինելու:

Մեկ հազարգում են, որ Շուշուց պ. Նիկիթի Մաղաթեանը հեռագրով հրաւիրւած է Վարադալի Թեմական գաղանդցի տեսուչ: Պարոն Ե. Մաղաթեան մի անգամ եղել է նոյն գաղանդցում տեսուչ և բաւականաչափ յայտնի է իր գործունէութեամբ:

Թիֆլիսի քաղաքագլուխ Իգմայով և քաղաքային իրաւասուններ՝ Կոլուբանսկու և Ալիխանովի հետ լախտ է ունեցել ներկայանալու Նրանց Մեծութիւններին և մատուցանել աղ ու հաց, յայտնելով Թիֆլիսի ազգաբնակչութեան շնորհաւորութիւնները: Քաղաքագլուխը յայտնել է Թիֆլիսցիները կրջանիկ կրկնէին եթէ բախտ ունենային ողջունելու Կայսրին Թիֆլիս քաղաքում: Կայսրը պատասխանեց՝ «Այդ կրկնի», և շնորհակալութիւն յայտնեց աղ ու հացի և շնորհաւորութիւնների համար:

Լոնդոնի արտակարգ և լիազօր գետնան Ե. Ստալի լիսնամեայ ծառայութեան աւելիով, Բարձրագոյն հրովարտակով շնորհւած են նրան Ալէքսանդր Նէւոցու շքանշանի ադամանդեայ նշանները Ամենաողորմած խոստովանութեան հետ միասին, որ գետնանը շատ է նպաստել իր պաշտօնի մէջ Թիֆլիսի տարիների ընթացքում ծագած քաղաքական հարցերի բարեխաղով լուծմանը, և Թիֆլիսի Ռուսաստանի ու Մեծ-Բրիտանիայի փոխադարձ յարաբերութիւնների ամրապնդմանը, որոնք այնքան նշանաւոր են ընդհանուր խաղաղութիւնը ապահովելու համար: Ստալի նշանակում է հանգուցեալ Դիքսի տեղը Պետերբուրգում արտաքին գործոց նախարար:

Աւերակահան բոլոր գործերը Սեւասում գաղաքեցւած են, որովհետեւ անթիւ վաճառականներ են այնտեղ բանաւորները:

Պետերբուրգէյ քաղաքում հեռագրներ են ստացուել, որոնք աւետում են Թիֆլիսի մէջ նորգութիւնը՝ Կաթողիկոս մի պոլիտիկեիկում բանալու խնդիրը:

Խմբագիր հրատարակիչ
ՏԻԳՐԱՆ ՆՈՁԱՐԵԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

23-րդ տ. ՄՇՈԿ 23-րդ տ.

Գրականական և քաղաքական լրագիր, հրատարակում է Թիֆլիսում նոյն ուղղութեամբ: Մշակի տարեկան գինը 10 ր., կէս տարւանը 6 ր., ամսական 1 ր:

Հասցէն՝ Тифлисъ, ред. „Мшакъ“
Tiflis, Réd. du journal arménien «Mschak».

Մ Ո Ւ Ր Ճ
Ամսագիր:—Է. տարե, 1895:
Բաժանորդագրին է 10 րուբլի:
Հասցէն՝ Тифлисъ, редакция журнала „МУРЧЪ“. Tiflis Rédaction de la revue „MURCH“.

«ՀԱՆԴԵՍ ԵՄՍՈՐԵԱՅ»
ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐԻԵՍՏԱԳԻՏԱԿԱՆ
1795—Թ. ՏՄՐԻ

Կըհրատարակի առաջիկայ տարին նոյն ծառայով աւելի ճոխ և բազմակողմանի բովանդակութեամբ:
«Ա մ ս օ ր ե ա յ Հ ա ն դ է ս ի» տարեկան բաժանորդագիրն է 10 ֆրանկ—4 ր. թղթագրամ:—Կէս տարւանը՝ 6 ֆր.—2.50 ր.:
«Հ ա ն դ է ս ի» բաժանորդ գրելի ցանկացողները գիմելու են կամ գործակալաց և կամ ուղղակի խմբագրութեան հետեւալ հասցեով.
A la Rédaction de la Revue «HANTEST» Au Couvent des RR. PP. Méchitharistes à
VIENNE (Autriche) VII² Mechitharistengasse 4.